

DE MEIDAGEN VAN 1940 EN WAT DAAROP VOLGT

Bij het uitbreken van de oorlog zijn de zenders in Lopikerkapel nog niet gereed. De Nederlandse omroepzenders staan midden op de Veluwe in Kootwijk, midden in een Hilversumse woonwijk en in het open veld bij Jaarsveld.

In de nacht van 14 op 15 mei blazen onze genietroepen de zendmasten in Hilversum op en ontmantelen de zender. Met de Rijkszender in Kootwijk midden op de Veluwe en achter de Duitse linies, lukte een soortgelijke vernieling niet. Ons veldleger was teruggevallen op de Waterlinie, het eerste fort voor Culemborg in het Lekacces ligt al onder vuur en de Duitsers, opgetrokken tot voor het fort aan de Biltstraat, dreigen dat de stad Utrecht hetzelfde lot als Rotterdam zal ondergaan.

Ook op een ander vlak lijdt de NOZEMA een verlies. Voorzitter Gerbrandy, in 1939 benoemd tot minister van justitie, wijkt samen met andere kabinetsleden op advies van generaal Winkelmann op 13 mei 1940 uit naar Engeland. Daar zal de koningin hem in september benoemen tot premier.

Onder Duits bewind en PTT-voogdijschap

De Duitsers stellen al snel na de wapenstilstand de zender Kootwijk weer in dienst en, zoals u in het hoofdstuk 2 "Het omroepwezen in Nederland" kunt lezen, beijveren de omroepen zich om weer te mogen uitzenden. Kootwijk blijft de thuisbasis voor NCRV, KRO en VPRO. De algemene omroepen AVRO en VARA zenden uit via de onbeschadigde Jaarsveldzender. Het vooroorlogse zendschema blijft in zwang, te weten het beurtelings dupliceren van de uitzendingen van de NCRV/KRO/VPRO via de Rijksradiozender in Kootwijk en van AVRO/VARA via 'Jaarsveld'.

De Duitser bevelen de zenders in Lopik versneld te voltooiën. Half oktober 1940 is de zender voor Hilversum 1 gereed om te gaan uitzenden; die voor Hilversum 2 volgt in november.

Op 19 december 1940 vaardigt Reichskommissar Seyss-Inquart een reeks besluiten uit. Naast het al uitgevaardigde verbod te luisteren naar buitenlandse zenders, wordt de luistervergunning aangescherpt en een luisterbijdrage ingevoerd. Voorts naast de bezetter de bezittingen van NOZEMA en die van de particuliere en gemeentelijke radiodistributiecentrales en belast vervolgens PTT met het overnemen, beheren en exploiteren daarvan.

De nieuwgebouwde zenders voor NOZEMA in Lopikerkapel vallen op door hun geavanceerde technieken. Dit, samen met 'passend' enthousiasme en de daaruit voortvloeiende zorgvuldigheid van vaderlanders hebben de nieuwe zenders tijdens het proefbedrijf veel last van 'storingen'. In januari 1941 zwijgt een zender door uitval van de hoogspanning, en de andere is juist op dat moment defect...

De bezetter eist vervolgens dat beter en "meer geschikt" personeel de zenders zullen bedienen.

(16)

Janskerkhof 12 te Utrecht. (14)

Sarphatikade 11 te Amsterdam. (15)

Al die activiteiten van NOZEMA worden verricht vanuit de kantoren van de nieuwe maatschappij. Eerst gevestigd op een bovenverdieping aan het Janskerkhof 12 te Utrecht, vanaf april 1938 op het adres Sarphatikade 11 in Amsterdam. Rond die tijd telt het zenderbedrijf 27 technische en administratieve werknemers; twaalf in Amsterdam, acht bij de radiocentrale in Delft en zeven in Jaarsveld. Later zal dit aantal werknemers nog toenemen, ondermeer met personeel voor de radiocentrale in en rond Hengelo.

NOZEMA N.V.

-2-

Datum: Tijd:

16/1 '41 8.00 - 8.12
18.00 - 18.18

17/1 '41 18.49 - 18.54

18/1 '41 t/m
20/1 '41
21/1 '41 11.08 - 11.12

22/1 '41 8.36 - 8.37

23/1 '41 t/m
26/1 '41
27/1 '41 8.39 - 9.05

28/1 '41 12.15 - 12.18

20.23 - 20.46

29/1 '41 9.14 - 9.15

9.18 - 9.22
9.23 - 9.26

14.11 - 14.16

15.57 - 16.10

30/1 '41 8.01 - 8.13

10.00 - 11.02

ZENDER LOPIK I.

Zenderstoring.
Zandzekering HF V-3 doorgeslagen.

Schermroosterzekeringen, roosterzekeringen en afvlakzekeringen 12 kV gelijkrichter doorgeslagen.

Zenderstoring.
Lamp HF V-3 defect.
Zekeringen afvlakking 12 kV gelijkrichter defect.

Geen storing.

Zenderstoring.
Deze storing werd veroorzaakt door het stoten van den lijnversterker tegen den volumeregelaar.

Zenderstoring.
Uitgeschakeld om defecte schermroosterzekering te vervangen.

Geen storing.

Zenderstoring.
20 kV gelijkrichter valt twee maal uit.
Bij onderzoek bleek roosterspanningmachine geen spanning te geven.
Vervolgens overgeschakeld op Philips gelijkrichter.

Zenderstoring.
Zender valt geheel uit. Zekering gelijkrichter 2 doorgeslagen.

20 kV gelijkrichter valt uit. 5 Lampzekeringen doorgeslagen.

Zenderstoring.
20 kV gelijkrichter valt uit. Zekering doorgeslagen.

Zekering vervangen door een andere.

Zender valt uit. Zekering roosterspanningmachine defect.

20 kV gelijkrichter valt uit. 5 Zekeringen in gelijkrichter 1 doorgeslagen.

Deze storing werd veroorzaakt door losse kabel in roosterspanningmachine.

Zenderstoring.
Hoogspanningen afgeschakeld en geconstateerd, dat de betreffende lamp niet meer brandde.
Deze vervangen door een andere.

20 kV gelijkrichter valt uit. 8 Anodezekeringen doorgeslagen.

Na 30 Januari 1941 geen uitzendingen meer over den Lopik I-zender.

Uit de storingsrapportage van alle NOZEMA zenders over de periode 23 december 1940 tot 16 februari 1941 hier het tweede blad over januari 1941 betreffende de zender Lopik I. (17)

Op 4 februari 1941 laat de directeur-generaal van PTT aan NOZEMA weten dat volgens artikel 1 van verordening 232/1940 van de Rijkscommissaris het oprichten en instandhouden, evenals het exploiteren van zendinrichtingen en radiodistributiecentrales uitsluitend nog door het rijk, in casu PTT geschiedt. Hij wijst er ten overvloede op dat het genoemde artikel 1 bepaalt dat de radio-omroepzenders Lopik I en II, Jaarsveld, Huizen en Bloemendaal evenals de radiodistributiecentrales per 27 december 1940 in eigendom van het Rijk, in casu PTT zijn overgegaan.

PTT spreekt met directeur Dubois af dat hij de exploitatie van de NOZEMA-inrichtingen zal voortzetten, maar geen bijzondere voorzieningen mag treffen zonder goedkeuring van PTT. Op deze wijze blijft NOZEMA voorlopig als bedrijf actief. Het personeel dat in december 1940 nog bij NOZEMA in dienst is en een volledige dagtaak heeft krijgt, net als de medewerkers van de Nederlandse radiodistributiecentrales, het aanbod over te gaan naar PTT of anders een schadevergoeding te accepteren. Het personeel blijft, al gaat het administratief over naar PTT en zijn ze formeel in dienst van het staatsbedrijf, 'gewoon' hun werk als voorheen uitvoeren. Daarin verschillen ze niet van het personeel van de radiodistributiecentrales en van gemeentelijke telefoondiensten, dat zich voor dezelfde situatie ziet gesteld.

Ook NOZEMA-directeur Dubois krijgt een dienstverband bij PTT. In september 1941 neemt hij de leiding op zich over de PTT Dienst Exploitatie Radio Omroep. Hij zal die functie tot 30 september 1945 bekleden. In die functie krijgt hij opdracht van Hoofdingenieur-directeur en chef van de technische dienst, ir. Boetje, en van algemeen secretaris van PTT, de jurist Van Royen, om NOZEMA te liquideren.

De Raad van Beheer is tijdens het liquidatieproces formeel niet in functie, maar had zijn taken overgedragen aan een college van gedelegeerden. Half mei 1942 zal de Raad voorlopig voor het laatst vergaderen. De liquidatie zal uiteindelijk maar voor 10% van de aandelen worden geëffectueerd.

Identiteitskaart van de heer Helmink, technicus. Afgegeven door de Nederlandsche Omroep-Zender-Maatschappij N.V. den 23 Augustus 1939. (18)

Om buiten de normale werken naar een zendstation te gaan is in oorlogstijd een speciale 'Ausweis' nodig. (19)

Dieser Ausweis ist nur gültig in Verbindung mit der Kennkarte oder einem sonstigen amtlichen Lichtbildausweis

Deze vergunning is slechts geldig indien zij tezamen met een persoonsbewijs of een dergelijk van overheidswege afgegeven legitimatiepapier, waarop een foto van den houder voorkomt, wordt getoond

Eigenhändige Unterschrift
Handtekening v. d. houder

SONDERAUSWEIS Nr. 3284/43.
VERGUNNING

Zu- und Vorname Vermeer, Marinus
 Namen en Voornamen
 Geboren am 9. Juli 1923 in Hekendorp SH
 Geboren op te
 Beruf Instrum.macher und Funker
 Beroep
 Wohnhaft in (Wohnort, Strasse und Hausnummer)
 Wonende te (Gemeente, straat en huisnummer)
Benschop Nr 236

ist berechtigt zur Durchführung seiner/ihrer Dienstobliegenheiten Zeit
23 Uhr bis 4 Uhr in Benschop - Funkstelle
 von 23 Uhr bis 4 Uhr in Benschop - Funkstelle
 die Strasse zu betreten und zwar zu Zurücklegung des Weges zwischen dem Ort der Dienstobliegenheiten und der Wohnung.

Houder dezer is gerechtigd zich van 23 uur tot 4 uur
 in de gemeente Benschop tot Zender Jaarsveld.
 in de open lucht te bevinden en wel op weg van (c.q. naar) zijn/haar woning naar (c.q. van) de plaats van zijn beroepsbezigheden, ten einde zijn beroepswerkzaamheden te verrichten.

Utrecht, den 17. Mai 1944.
 Der Beauftragte der Reichskommissars
 für die Provinz Utrecht
 Polizeioffizier
 Bez.-Ltn. d. Gend.

Form. N A D R ALGEMEENE

Radio-uitzendingen in de oorlog

Overigens was Dubois in december 1940 door de bezetter benoemd tot *Gemachtigde voor de Concentratie van de Radio-omroepen in Nederland*. Dubois ziet het liefst dat technische zaken en programmazaken in één nationale omroep bij elkaar komen. Al in oktober, een maand voordat de omroepen zelf een plan voor één nationale omroep indienen, was al bekend gemaakt dat Dubois van de bezetter opdracht had gekregen geleidelijk de verzuilde omroepen op te heffen en een centrale nationale radio-omroep te realiseren.

Opmerkelijk is dat in de jaren voorafgaand aan de oorlog de aanstelling van Dubois als directeur onderwerp van discussie bleef. In 1939 merkte het overlegorgaan van de omroepverenigingen op dat „NOZEMA hoe langer hoe meer van hen afdrift, en dat (zij) te weinig invloed hebben op de gestes van de dagelijkse leiding”. Eerder al hadden de omroepverenigingen de minister gevraagd een commercieel directeur aan te stellen, die hen – medeaandeelhouders! – ‘welgezind’ zou zijn.

Het personeel van Lopik Radio in 1942. (20)

De bezetter ontbindt in maart 1941 de omroepverenigingen. Daarvoor in de plaats komt per 1 april 1941 de Rijksradio onder de naam “Rijks Radio Omroep / De Nederlandsche Omroep” (RRO/NO) onder de ‘milde’ NSB-er dr. ir. W.A. Herwijer als directeur-generaal. Van 9 maart tot 1 mei neemt Dubois als gemachtigde voor de concentratie van de radio-omroepen het directeurschap van die Nederlandsche Omroep waar.

Die omroepzenders hebben in de oorlogsjaren een duale taak. Ze zenden niet alleen de programma’s van de Rijks Radio Omroep of programma’s van en voor de bezettingsmacht uit, maar buiten de zenduren dienen ze tevens als bakken voor vliegtuigen.

Na een bombardement op Bremen in 1943 raakt de radiozender aldaar beschadigd. Een dag later zal één van de Lopikse zenders op 398 m het Wehrmachts-programma ‘Radio Bremen’ gaan uitzenden en daarmee verdwijnt ‘Hilversum’ uit de ether. Ook Radio Calais raakt beschadigd, zodat de andere nieuwe zender in Lopik op 300 m het programma ‘Radio Calais’ moet overnemen.

Tijdelijk al was – sinds oktober 1940, de laatste maand van de ‘Battle of Britain’ – de golflengte van de ‘Jaarsveld’ gewijzigd in 300 m om ‘Radio Calais’ te kunnen uitzenden. Na de overname van die zendactiviteiten door ‘Lopik’, zet de bezetter de zender te Jaarsveld in om de BBC-uitzendingen, en daarmee ook Radio Oranje te gaan storen.

Dolle Dinsdag en bevrijding van het zuiden

In september 1944 snellen de geallieerden Nederland binnen in een poging met een grote dolkstoot, richting de Noord-Duitse laagvlakte, de rivieren tussen zuidelijk en noordelijk Nederland bij Nijmegen en Arnhem over te steken. Op 5 september 1944, later bekend als Dolle Dinsdag, zou volgens de BBC niet alleen Antwerpen zijn bevrijd, maar ook Breda. De helft van het personeel in Lopik verschijnt niet op zijn werk. Onder hen bevinden zich de nodige radiozendamateurs en zij vrezen – terecht – voor wraakacties van de Duitsers.

De Duitsers hebben – op dat moment – heel andere zorgen. Reichskommissar Seyss-Inquart had op 1 september al bevolen dat alle Duitse burgers in Nederland naar het oosten zouden moeten evacueren, om zo snel naar Duitsland te kunnen ontsnappen. Zelf verhuisde hij alvast naar Apeldoorn. Na de val van Antwerpen op 4 september en na de door Radio Oranje uitgezonden proclamatie van koningin Wilhelmina op 17 september 1944, slaat de paniek toe.

In die voor Nederland hoopvolle eerste helft van september vluchten of deserteren niet alle Duitse soldaten in het westen van ons land. Anderen menen op hun weg richting de 'Heimat' vernielingen te moeten aanrichten. De zenders te Kootwijk moesten het op 7 september 1944 ontgelden, maar de vernielers laten de zendmasten ongemoeid. (Vlak voor de bevrijding, in april 1945 vernielt de bezetter bij de nadering van de Canadese troepen alsnog al de zes zendmasten voor de lange golf aldaar).

2e JAARGANG 13 13 SEPTEMBER 1944
DE STRIJD IN NEDERLAND TEN VOLLE ONTBRAND
De algemeene toestand
 Zondagmiddag werden wij op het onverwacht nog verrast met het bericht, dat sterke eenheden van het eerste Engelse luchtleger in Zuid-Nederland waren geland. Dit bericht werd gevolgd door de mededeeling dat de Geallieerde tankrijdschichten uit de bruggehoeden over het Albertkanaal oprukten in Brabant.
 Hiermede zijn op grooten schaal de kriegsoperaties in ons land begonnen. De strijd is ten volle ontbrand. Het feit dat, naar Duitse mededeelingen, ook parachutisten in grooten getale zijn gedaald in de buurt van Arnhem en Nijmegen wijst erop, waarheen de stoot van het Geallieerde leger zich richt. Hij is gericht op Duitsland. Tegelijkertijd is het offensief van Belfort tot Maastricht tegen de Siegfriedlinie n volle kracht ontbrand. Bij Aken zijn de Geallieerden reeds door deze linie heen gebroken en op weg naar Keulen.
 De actie in Nederland is de noordelijke afsluiting, de flankdekking van dit offensief. De Geallieerden kunnen bij hun offensief tegen de Siegfriedlinie de mogelijkheid van vijandelijke flankaanvallen van Nederland uit niet zakeeren. Vandaar dat zij tegelijkertijd de linie onzer groote rivieren met volle kracht moeten aanstasten.
 Er is hier dus geen sprake van een afzonderlijke actie ter bevrijding van Nederland. Het gaat hier om de groote aanval op Duitsland. Slaagt deze aanval, komt de linie der groote rivieren in Geallieerde handen.

Het zal er niet van komen. De schrijver van het boek "70 Jaar Radio-omroepzenders in Nederland", ing. P. Vijzelaar, meent dat gediensdige PTT's van de Haagse Centrale Werkplaats in de Oorlogswinter wellicht onderdelen van de oude Jaarsveldzender hebben gebruikt voor andere doeleinden, namelijk de bouw van een tweetal zenders voor eigen gebruik.

In het deels bevrijde zuiden van Nederland neemt het Militair Gezag de verzorging van de radio-omroep op zich, zoals u in hoofdstuk 2 "Het omroepwezen in Nederland" kunt lezen. 2 Deze bedient zich van eigen en door Philips gebouwde zenders. Daarmee onttrekken die activiteiten zich aan de beschrijving in dit hoofdstuk. Ook PTT weet tijdens het laatste oorlogsjaar onopgemerkt een tweetal zenders te bouwen. 4

In september 1944 dacht minister-president Gerbrandy dat de oorlog al snel ten einde zou komen. (21)

De illegale krant Trouw bericht over de oorlogssituatie van september 1944. (22)

Op 26 september moeten de geallieerden het restant van de Engelse en Poolse troepen bij Arnhem evacueren en komt de geallieerde opmars tot staan; Operatie Market Garden is mislukt. De Duitsers verstevigen hun greep op het noorden en westen van Nederland en betrekken de Grebbelinie ter verdediging. Nog in 1944 wordt 'Jaarsveld' in opdracht van de bezetter ontmanteld en naar Den Haag vervoerd. Het is de bedoeling de zender nog in hetzelfde jaar op te stellen op de Waalsdorpervlakte nabij Den Haag, dus ruim binnen het verzorgingsgebied van de 'Vesting Holland'.

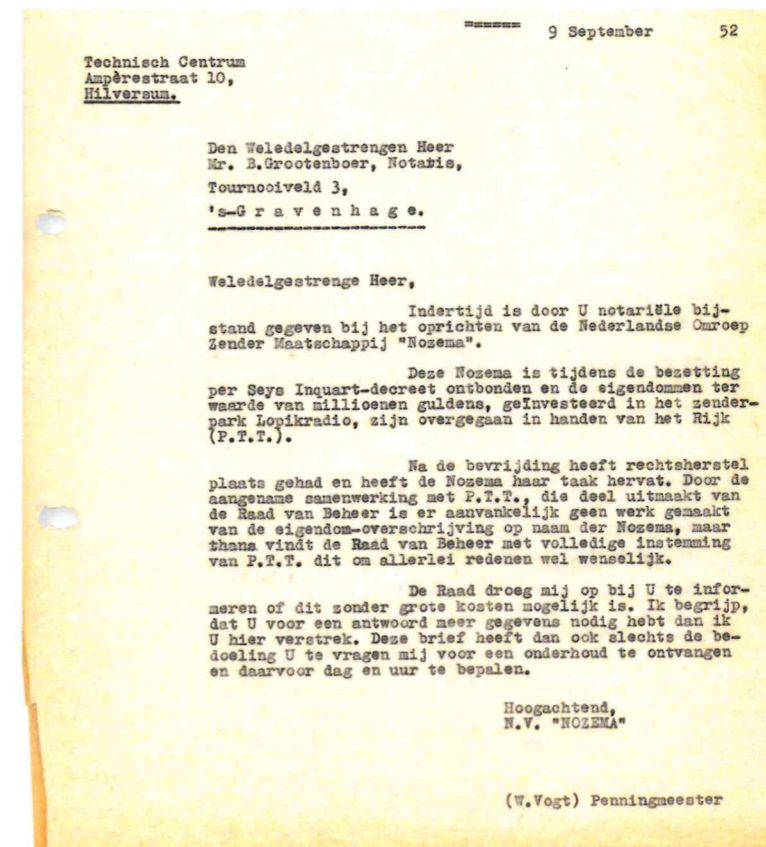
Na de bevrijding

De beide Lopik-zenders komen in mei 1945 onbeschadigd in Nederlandse handen... maar van wie zijn die zenders nu eigenlijk? Strikt formeel zijn de zenders door het besluit van het burgerlijk Beheer in oorlogstijd in de persoon van Reichskommissar Seyss-Inquart eigendom van PTT. Maar NOZEMA werd nimmer volledig geliquideerd... Bovendien had PTT op basis van verordening 67/1941 op 31 maart van dat jaar rechtspersoonlijkheid verkregen.

Echter op 17 september 1944 had de regering in Londen, onder leiding van Gerbrandy een Tijdelijk Telegraaf-, Telefoon- en Radiobesluit uitgevaardigd, op basis waarvan NOZEMA meent in haar rechten te zijn hersteld. Bovendien verklaart het door koningin Wilhelmina ingestelde "koninklijk kabinet" Schermerhorn-Drees alle verordeningen, uitgevaardigd door de bezetter nietig.

De periode 1945 tot 1951 zal voor NOZEMA een onzekere periode zijn. Enerzijds komen er weer zenders in dienst zodra de beschikbaarheid van brandstoffen en daarmee de opwekking van elektriciteit dat toelaat. Anderzijds trekken de geallieerden zich allengs terug uit hun betrokkenheid met zenders, welke in de bevrijde delen van ons land zijn geplaatst.

Ondanks het feit dat het Tijdelijk Telegraaf-, Telefoon- en Radiobesluit van 1944 de verordening van de bezetter tot naasting van de eigendommen van – ondermeer NOZEMA – ongeldig verklaart, blijft de positie van het bedrijf ongewis. Wel stelt het koninklijk kabinet Schermerhorn-Drees in augustus 1945 een Raad voor het Rechtsherstel in, onder voorzitterschap van Gerbrandy. Deze Raad krijgt tot taak de toeïgening en liquidatie van vermogensbestanddelen van personen en instellingen door de bezetter, zoveel mogelijk ongedaan te maken.

Formeel rechtsherstel

Dit formele rechtsherstel zal in de praktijk "niet van zoveel betekenis zijn", zo wordt in 1951 in de Algemene Vergadering van Aandeelhouders geconstateerd. Feitelijk is in 1947 uitsluitend sprake van herstel van de vroegere eigendomspositie. De 'bemoeiingen' met de radiodistributie zijn weggevaallen en het lijkt uitgesloten dat NOZEMA die tak van dienst weer onder haar vleugels krijgt. Ook de buitenlandse vertegenwoordiging ligt niet meer – zoals voor de oorlog – bij het zenderbedrijf, maar bij de in januari 1947 opgerichte Nederlandse Radio Unie.

Overigens claimt Antoine Dubois nog steeds directeur te zijn, omdat hem formeel geen ontslag is verleend; ook is hij volledig gezuiverd van zijn oorlogshandelingen. Pas in 1951 wordt hem, om redenen van billijkheid: „Hij was immers voor de oorlog een goed directeur“, een financiële tegemoetkoming van tienduizend gulden toegekend, iets meer dan het jaarsalaris dat hij vóór de oorlog bij NOZEMA verdiende.

In datzelfde jaar 1951 zullen de verrekeningen tussen NOZEMA en PTT zover zijn afgewikkeld, dat na tien jaar PTT-voogdijschap ook de financiële verhoudingen tussen beide bedrijven zijn hersteld.

De penningmeester vraagt in deze brief aan een notaris wat de kosten zijn om de voormalige eigendommen van NOZEMA formeel van PTT naar NOZEMA over te schrijven. (23)